

Mgr inż. arch. MARIAN ZAWIŁA
Główny Architekt Województwa

PROBLEMY ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO
WĘGLOWEGO OKRĘGU PRZEMYSŁOWEGO

Węglowy Okręg Przemysłowy obejmuje obszar Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego oraz obszar Rybnickiego Okręgu Węglowego.

Oba okręgi łączy wspólne bogactwo - złoża węgla kamiennego, którego eksploatacja stanowi ponad 73% wartości krajowej produkcji całego przemysłu paliw. Różnią się te okręgi natomiast stanem zainwestowania oraz strukturą gospodarczą i przestrzenną, wynikającą z historycznego rozwoju, położenia geograficznego oraz odmiennej charakterystyki bogactw naturalnych.

Górnośląski Okręg Przemysłowy (GOP)

GOP jest obszarem wielkiej aglomeracji 49 miast i osiedli, przy czym obszar największej koncentracji sieci osiedleńczej i przemysłu tzw. GOP "A" obejmuje 13 miast wydzielonych oraz łącznie ok. 30 miast i osiedli o powierzchni 790 km², zamieszkały przez 1.650.000 mieszkańców.

Żywiłowy rozwój przemysłu na tym terenie od przełomu ubiegłego i bieżącego stulecia do okresu ostatniej wojny wyrażający się ogromnym zagęszczeniem zakładów eksploatacyjnych i przerobczych bogactw naturalnych oraz związanej bezpośrednio z tymi zakładami sieci osiedleńczej - doprowadził do ogromnej bezplanowej koncentracji zainwestowania, dając charakterystyczny obraz przemieszania przemysłu, mieszkalnictwa oraz przypadkowo wykształconej sieci komunikacyjnej.

Obraz ten uzupełnia dewastacyjne działanie skutków eksploatacji górniczej i przemysłu hutniczego. Powstają zapadliska, hałdy kopalniane czy hutnicze, wpływające niekorzystnie na warunki klimatyczne, następuje zmiana warunków wegetacji roślin, dewastacja gleby, zmiana warunków hydrologicznych itp.

Nowa sytuacja polityczno-gospodarcza po roku 1945 stworzyła nowe możliwości rozwoju GCP.

Opracowany w 1962 r. plan regionalny oraz w 1954 r. miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego GOP były pierwszą próbą kompleksowego ujęcia problemów planowania przestrzennego tego Okręgu oraz szukania pozytywnego rozwiązania w stworzonej przez kapitalistyczną gospodarkę sprzeczności między postulatami produkcji wielkoprzemysłowej i eksploatacji bogactw naturalnych a postulatami wynikającymi z potrzeb zapewnienia właściwych warunków życia mieszkańców tego Okręgu.

W oparciu o te plany podjęto decyzję budowy Nowych Tychoń, Pyskowic, Gołonoga, zrealizowano szereg zamierzonych inwestycji przemysłowych i usługowych oraz pogłębiono szereg problemów w opracowaniach specjalistycznych i naukowo-badawczych. Trzeba jednak stwierdzić, że główne tezy o deglomeracji przemysłu i mieszkalnictwa nie zostały zrealizowane w przewidywanym zakresie, w ogóle nie zostały w ogóle podjęte, a nawet w wielu wypadkach - praktyka stanowiła zaprzeczenie przyjętych w planie zasad. Źródła tego stanu leżą w następujących faktach:

1. Nie wzięto pod uwagę w dostatecznym stopniu istniejącego potencjału i narastających potrzeb gospodarczych, które spowodowały decyzję o rozbudowie hutnictwa i chemii a tym samym dały nowy bodziec wzrostu sił wytwórczych.

2. Budowa nowych miast nie przebiegała harmonijnie. Przez opóźnioną realizację powiązań komunikacyjnych oraz nie nadążający za budownictwem mieszkaniowym rozwój usług nie osiągnięto zamierzonych rezultatów.

3. Nacisk i tendencje zakładów pracy do budowy "obok bram" zakładów - osiedli przyzakładowych, powodowały szereg niewłaściwych decyzji lokalizacyjnych.

4. W wyniku rozwijającej się techniki eksploatacji górniczej oraz dzięki postępowi w zakresie metod kwalifikowania terenów objętych wpływami eksploatacji górniczej, ujawniono na obszarze deglomerowanym szereg rezerw terenów dla celów budowlanych.

5. Nie doceniono atrakcyjności starych, uformowanych ośrodków miejskich, o wysokim i zróżnicowanym zakresie usług.

6. Nie doceniono w końcu siły zjawisk szybko rosnących aglomeracji miejskich, a w związku z tym w realizacji przebudowy struktury przestrzennej GOP nie nadano, obok tendencji deglomeracyjnych, odpowiedniej rangi - pałacej potrzebie przebudowy i sanacji istniejących miast.

Aktualne opracowania zagospodarowania przestrzennego GOP potwierdzają tendencje rozwojowe w granicach strefy ścisłego zainwestowania przewidując wzrost ludności w r. 1980 do ok. 2.090 tys. mieszkańców.

W wyniku rozwoju przemysłu, mieszkalnictwa i usług przewiduje się rozwój terytorialny miast z tendencją ich łączenia się w cztery zespoły, a w okresie po roku 1980 w jeden organizm wielomiejski.

Deglomeracją objęto zakłady przemysłowe nie związane z miejscową bazą surowcową oraz mieszkalnictwo w miastach, których warunki klimatyczne oraz brak rezerw unie możliwiają lokalizację budownictwa mieszkaniowego.

Budownictwo mieszkaniowe w miastach o największym zanieczyszczeniu atmosfery i bardzo złych warunkach górniczych, warunkuje się likwidacją tych przeszkód.

Rozwój miast dyktuje zarówno budowę nowych dzielnic mieszkaniowych, jak i przebudowę zdekapitalizowanej i nieekonomicznie wykorzystującej tereny zabudowy istniejącej.

Rybnicki Okręg Węglowy (ROW)

Rybnicki Okręg Węglowy różni się zasadniczo od GOP. Na obszarze 1360 km² zamieszkuje ok. 375 tys. osób. Sieć miejska rozwinięta stosunkowo słabo: najstarsze miasta (Wodzisław, Żory) powstały na średniowiecznych szlakach

handlowych, nowę w oparciu o powstający przemysł węglowy na przełomie XIX i XX w. (Niedobczyce, Ryduktowy, Pszów, Radlin i in.).

W 17 miastach i osiedlach żyje ok. 190 tys. mieszkańców. Stolicą regionu jest Rybnik - miasto o 35.000 mieszkańców.

Skutki nieplanowego rozwoju w tym okręgu doprowadziły do:

- małej koncentracji zabudowy w miastach i osiedlach,
- bardzo dużego rozproszenia zabudowy wsi,
- dużych dysproporcji w wyposażeniu poszczególnych miast i osiedli.

Zasadniczym problemem ROW jest przeciwdziałanie zbyt niemu rozdrobnieniu miejskiej sieci osadniczej i przemieszeniu jej z zabudową przemysłową, a w odniesieniu do wsi ograniczenie rozpraszania indywidualnej zabudowy "chłoporobotników", zabezpieczając warunki dla intensyfikacji produkcji rolnej i przejścia na gospodarkę wielkotowarową.

Właściwe rezultaty w kształtowaniu przestrzennym Węglowego Okręgu Przemysłowego zależą od ustalenia oraz realizacji odpowiedniego programu studiów i badań, w zakresie występujących zjawisk społecznych i gospodarczych oraz poszukiwania nowych, celowych rozwiązań poszczególnych problemów. Na tle bogatej problematyki studiów naukowych, należy wyodrębnić niektóre zagadnienia szczególnie istotne dla omawianego regionu:

Kształtowanie się nowego społecznego oblicza ludności pod wpływem historycznego rozwoju tego regionu i ruchów wędrowniczych, rozwój życia społecznego i zawodowego różnych środowisk, a ponadto społeczne skutki istniejących warunków życia - wymagają szerokiego programu studiów socjologicznych.

Istnieje potrzeba podjęcia szerokich studiów historycznych nad rozwojem zabytkowych zespołów urbanistycznych oraz badań nad zabytkami architektury, szczególnie w Rybnickim Okręgu Węglowym.

Na obszarze całego Węglowego Okręgu Przemysłowego występuje ponadto nowy problem: objekty i urządzenia przemysłowe wskutek następujących zmian w produkcji przemysłowej nabierają wartości obiektów zabytkowych.

Konieczność realizacji ogromnego programu likwidacji hałd i nieużytków poprzemysłowych wymaga, obok zaawansowanych badań nad rekultywacją tych nieużytków - dalszych badań nad wykorzystaniem hałd kopalnianych i hutniczych dla celów przemysłowych.

Jednym z podstawowych warunków właściwego rozwoju aglomeracji GOP - jest znaczne ograniczenie zanieczyszczenia atmosfery przez przemysł. Szeroki zakres badań i poszukiwań rozwiązań technicznych związany jest z wielką różnorodnością procesów technologicznych i warunków technicznych w zakładach powodujących te zanieczyszczenia. Z powyższymi problemami wiąże się również zagadnienie uciepłownienia w ramach kompleksowego rozwiązania energizacji całego regionu.

Studia nad zagadnieniami gospodarki wodno-ściekowej Węglowego Okręgu Przemysłowego, przy występującym ogromnym deficycie wody i zanieczyszczeniu ścieków przemysłowych, stają w rzędzie najpoważniejszych i najpilniejszych zadań w zakresie programu prac naukowo-badawczych.

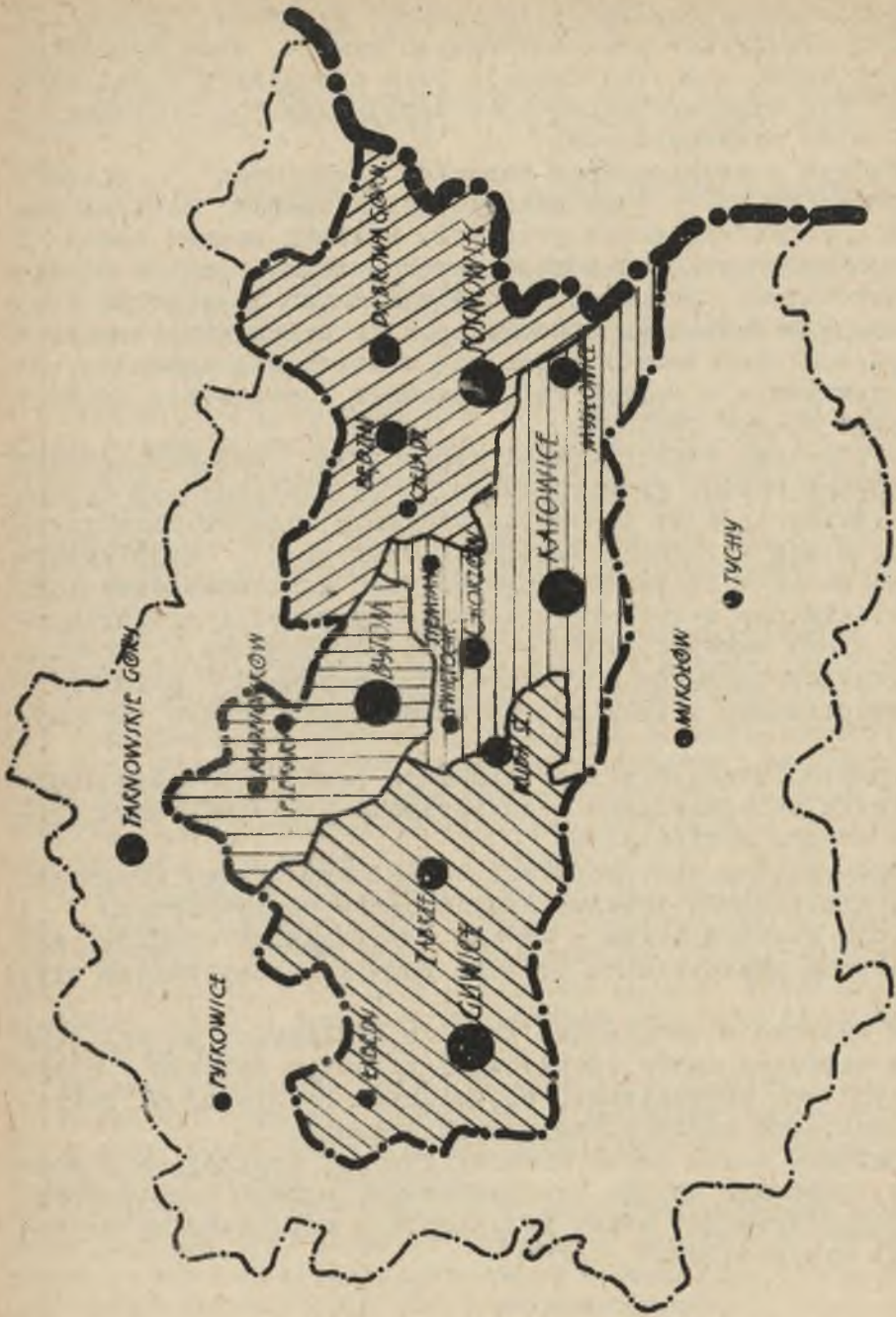
Studia nad strukturą przestrzenną osiedli mieszkaniowych winny wskazać właściwe formy zabudowy na terenach podległych warunkom górniczym oraz zapewnić prawidłowe przewietrzanie i izolację od szkodliwego wpływu przemysłu.

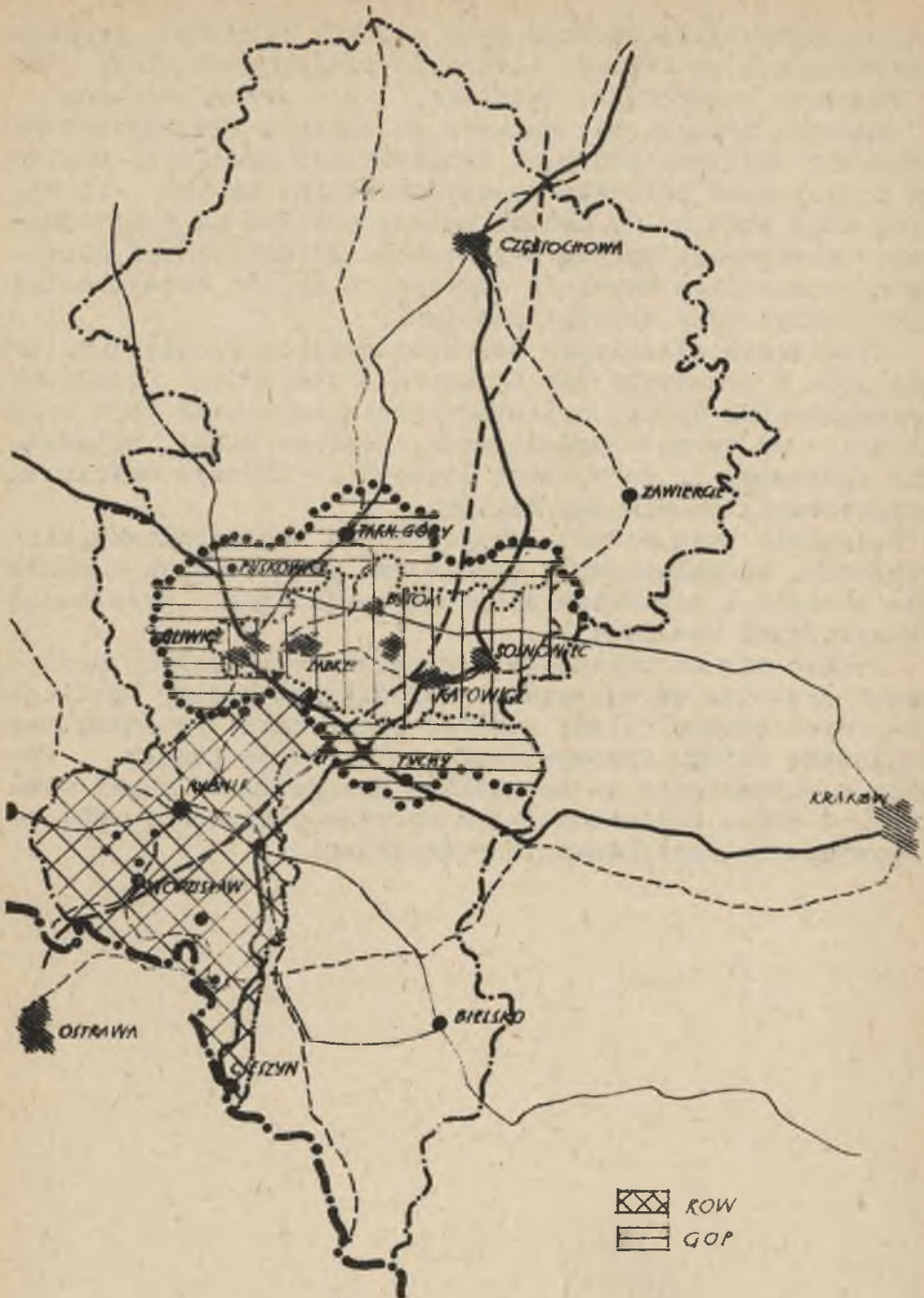
Niezwykle istotnym w tych studiach jest uwzględnienie czynnika ekonomicznego w odniesieniu do kompleksowo ujętego kosztu zasiedlania.

Specyficzny charakter wsi w Węglowym Okręgu Przemysłowym, konieczność intensyfikacji upraw warzywniczych i rozwoju hodowli bydła - wymaga odpowiednich studiów nad strukturą przestrzenną terenów poza zainwestowaniem miejsc.

W oparciu o istniejące lokalne możliwości materiałowe oraz właściwy dobór technologii należy w dalszym ciągu kontynuować poszukiwania optymalnych rozwiązań w zakresie masowego budownictwa mieszkaniowego.

Ogromna skala zadań inwestycyjnych, wynikająca z rozwoju Węglowego Okręgu Przemysłowego, wymaga odpowiednich uprzemysłowionych metod realizacji i odpowiedniej organizacji wykonawstwa.

Szczególnie ważny odcinek tych studiów stanowi problem uniwersalnej unifikacji elementów prefabrykowanych, tak w zakresie budownictwa ogólnego, jak i przemysłowego.

Znaczne osiągnięcia naukowe na odcinku budownictwa na terenach objętych skutkami eksploatacji górniczej nie mogą przesłaniać potrzeby dalszych studiów na ten temat, przy czym szczególny nacisk należy położyć na zorganizowanie obserwacji wpływu odkształceń górniczych na obiekty realizowane w ostatnim okresie, a objęte odpowiednimi profilaktycznymi zabezpieczeniami.

Stworzenie właściwych warunków wypoczynku dla ludzi pracujących w przemyśle lub żyjących w otoczeniu zakładów przemysłowych wymaga przestudiowania wszelkich form wypoczynku - od terenów osiedlowych, poprzez parki, urządzenia sportowe, aż do terenów leśnych na obrzeżu obszaru za inwestowania omawianego regionu.

W badaniach tych należy łączyć studia biotechniczne, klimatyczne, socjologiczne, studia nad profilaktyką w zakresie zdrowia z zagadnieniem komunikacji oraz problemami technicznymi realizacji.

Licząc się ze zmiennością zjawisk oraz stałym postępem i rozwojem we wszystkich dziedzinach życia społeczno-gospodarczego należy widzieć planowanie przestrzenne Węglowego Okręgu Przemysłowego jako proces ciągły. Postęp i osiągnięcia we wszystkich dyscyplinach nauki stanowią o coraz skuteczniejszym wpływie planowania urbanistycznego na kształtowanie przestrzeni.